

заборонені твори

Упорядкування, передмова та примітки
С. А. Гальченка

Видання друге, доповнене

ББК 84(4Укр)
B55

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Гальченко Серій Анастасійович – заступник директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України з наукової та видавничої діяльності, кандидат філологічних наук, заслужений працівник культури України, літературознавець, автор наукових досліджень у галузі текстології та літературного джерелознавства; лауреат літературно-мистецьких премій імені Григорія Сковороди, Володимира Винниченка, Володимира Сосюри, Івана Франка, Олени Пчілки, Миколи Гоголя та ін.

Усі твори подаються за найточнішим останнім виданням:
Твори: У 4 т. – К.: Дніпро, 1988–1989.

Усі тексти додатково звірені з першими публікаціями творів та з архівними примірниками й рукописами, переданими внуками Остапа Вишні Мар'яною та Павлом Євтушенками до відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, за що складаємо їм найширішу вдячність.

Дизайнер обкладинки Наталія Ком'якова

- © Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, тексти, 2010, 2016
- © С. А. Гальченко, упорядкування, передмова та примітки, 2010, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2010, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2010, 2016

ISBN 978-617-12-1490-3

I сміяється, і плакав з любові...

Літературна й життєва долі Остапа Вишні тісно взаємозв'язані. Його антиденікінські фейлетони, надруковані 1919 р. в Кам'янці-Подільському (тодішній столиці Української Народної Республіки) під псевдонімом Павло Грунський, стали 1920 р. причиною його першого арешту. Але завдяки В. Еллану (Блакитному), який довів деяким членам тодішнього уряду, що ці твори не ворожі до радянської влади, П. М. Губенко стає спочатку перекладачем у газеті «Вісті» й відповідальним секретарем «Селянської правди», а потім і письменником-фейлетоністом Остапом Вишнею.

Для ліквідації неписьменності села усмішки Остапа Вишні зробили не менше, ніж офіційні лікнепи, а міський житель почав говорити мовою Шевченка, що теж мало неабияке значення для здійснення процесу українізації, яка проводилася у двадцятих роках. Його називали «Гоголем Жовтневої революції», і не тому, що він був земляком Миколи Васильовича (вони обидва з Полтавщини), а за його вміння сміятися крізь сльози навіть у драматичних ситуаціях, що мали місце в Україні в роки суцільної колективізації, внаслідок якої було знищено основну масу трудового селянства, а письменник утратив свого улюблених героя й читача.

Фельдшер Павло Михайлович Губенко заявив про себе як фейлетоніст наприкінці 1919 – на початку 1920 р. в Кам'янці на Поділлі – тодішній столиці Української Народної Республіки, куди він переїхав із Києва разом із урядовою медичною управою. У газетах «Народна воля» і «Трудова громада» із листопада 1919 до лютого 1920 р. було надруковано три десятки фейлетонів. Очевидно, це не весь творчий доробок фельдшера-фейлетоніста, який виступав під псевдонімом Павла Грунського, бо ж у своєму листуванні із закордонними родичами через кілька років, вже перебуваючи в столичному Харкові й друкуючись під псевдонімом Остапа Вишні, він згадує один із колишніх своїх псевдонімів – Публій Козоцапський.

Після повернення із Кам'янця до більшовицького Києва фейлетоніст Павло Грунський потрапляє в лабети чекістів, і його як особливо небезпечного для радянської влади «злочинця» у жовтні 1920 р. перевозять до Харкова, де з ув'язнення його визволив відомий уже на той час поет і редактор урядової газети «Вісті ВУЦВК» Василь Еллан-Блакитний. У 1921 р. газетний журналіст Павло Губенко стає відомим гумористом Остапом Вишнею. Його називали королем українського гумору, але до найповніших видань творів ні за життя, ні після смерті письменника не включалися публікації кам'янець-подільського періоду, за винятком двох: «Демократичні реформи Денікіна» та «Про велике чортзна-шо!». У цих фейлетонах автор дає різко негативну характеристику політиці Денікіна та гетьмана Павла Скоропадського, що імпонувало радянській владі. Про решту творчого доробку того періоду автору довелося «забути», хоча про нього добре пам'ятали «фахівці» зі спецорганів, які заарештували найвидатнішого українського гумориста в грудні 1933 року.

Упродовж кількох десятиліть рання творчість двічі репресованого гумориста перебувала під забороною: згадки про перші публікації можна було знайти лише в бібліографічних покажчиках...

У цьому виданні передруковуються фейлетони Павла Грунського із газет «Народна воля» та «Трудова громада», які розшукала і надала для публікації колишня викладачка Кам'янець-Подільського університету ім. І. Огієнка Тетяна Кріль.

Про величезну популярність творів Остапа Вишні у двадцяті роки написано дуже багато, адже його читали й видавали в республіці найбільшими після Тараса Шевченка накладами. У 1928 р., наприклад, вийшло близько тридцяти збірників із збірників його творів, переважно в серії дешевої бібліотеки, розрахованої на сільського читача.

Цілком негативно оцінювали творчість Остапа Вишні лише вульгарні тлумачі літератури й донощики, чіпляючи письменників один за одним ярлики, борючись так за ідейність (пеевдоідейність!) літератури.

Арешту Остапа Вишні передували статті, які важко назвати статтями. Це були, по суті, політичні ордери на арешт письменника. Поява подібних статей, спрямованих проти того чи іншого митця, означала, що над ним уже навис дамоклів репресивний меч і кожної миті митець може бути заарештований.

Літературний побратим Остапа Вишні Б. Вірний, констатуючи факт величезної популярності й успіху серед читачів «Вишневих усмішок», водночас пророкував, що «недалеке майбутнє несе забуття» їхньому авторові. О. Полторацький, названий у літературних колах Полторадурацьким, у своїй ганебній геростратівській статті «Що таке Остап Вишня» писав: «Контрреволюціонер, нахабно халтурячи, насмілився у зашифрованій формі протаскувати в літературі куркульські ідеї, колишній петлюрівець, що змінив вогнепальну зброю на перо "гумориста"». Але й цього було замало теоретикові авангардизму, і він називає «короля українського гумору» ... «фашистом і контрреволюціонером» і закликає «трактори нашої сучасності» пройти по садах вишневих усмішок. А після арешту Остапа Вишні цей же літературно-критичний версифікатор із якоюсь патологічною зловтіхою зізнавався: «Тепер я щасливий відзначити, що подібне уже сталося і що моя стаття стає епітафією на смітникові, де похована "творчість" Остапа Вишні».

Розвінчували і цькували не одного Остапа Вишню – найгостріші та найотруйніші стрілі летіли і в інших працівників гумористичного цеху: сміятися в роки грандіозних успіхів на колективізованій ниві чи в індустріалізованій промисловості було не те що не модно, а й небезпечно. Усмішку могли сприйняти як насмішку. Але цех гумористів не міг зрадити своє основне покликання – писати для людей і про людей веселі твори, а тому його повністю ліквідували (репресували) «неіндустріалізованим»: один за одним були не лише викинуті з літератури сатирики й «фейлетоністи-вишніянці», а й знищенні фізично майже всі українські письменники-гумористи, зокрема й рідний брат Остапа Вишні Василь Чечвянський.

Першим серед гумористів постраждав Остап Вишня, однак упродовж кількох років цькування він не втрачав оптимізму і свого «вишневого» гумору, гіркі нотки якого звучали навіть у слідчому ізоляторі по вулиці Чернишевського в Харкові.

Трагічній «десятирічці» Остапа Вишні передувала залива критичних «антвишнівських» насоків починаючи з 1927 р. У хорі критичного осуду найгучніше лунали голоси Л. Гомона, М. Качанюка, Б. Вірного (Антоненка-Давидовича), М. Агуфа, С. Щупака, Г. Проня (цеї вимагав показати всім трудящим контрреволюційну суть і бездарність фашистів – Ялового, Досвітнього, Вишні, Гжицького, Пилипенка, Ірчана, Загула, Козоріса, Бобинського...), І. Кулика. Навіть партійні ліdersи республіки П. Постишев, С. Косюор і М. Попов викривали націоналістичних проводирів Остапа

Вишню і М. Хвильового. Критиковані, а згодом і критикані ставали жертвами сталінської репресивної машини, яка перемолала поступово не менше трьох генерацій як у творчих, так і в політичних (навіть в органах ДПУ-ОДПУ-НКВС-МДБ) та суспільних сферах. Атмосфера суцільного психозу пошукув ворогів народу породжувала і їхніх шукачів, які через своє безталання й політичну сліпоту вірили в псевдопатріотичні ідеологічні гасла й дуже легко могли розправитися або принаймні зламати навіть генія. Протистояти орді нездар могла тільки така мужня особистість, як Микола Хвильовий, який дав належну відповідь О. Полторацькому в памфлеті «Остап Вишня в світлі "лівої" балабайки, або...» («Пролітфронт». – 1930. – №4). Письменник на повний голос заявив: «Усмішки Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони запашні, за те, що вони ніжні, за те, що вони жоретокі, за те, що вони смішні і водночас глибоко-трагічні...»

9 січня 1931 р. в щоденнику Івана Даниловича Дніпровського «Літературні стрічі. Пам'ятка для мемуарів» після візиту до його квартири Остапа Вишні з'явився запис, що великого гумориста обіцяють прийняти до літературної організації ВУСПП за умови визнання ним своїх помилок. Остап Вишня одразу продиктував проект покаянного листа: «Визнаю всії свої помилки минулі і майбутні, навіть помилки своєї баби Килини, що в Лебедині пекла бублики.

Надалі писатиму так, як Кириленко і Микитенко. З тов. привітом і т. д.»

Не варто уточнювати (та чи й можливо це тепер?), хто більше доклав зусиль до того, щоб спочатку перетворити (за висловом того ж І. Дніпровського) «Гоголя Жовтневої революції» на «всеукраїнського м'якушку», а вже потім на одну з перших жертв сталінського терору.

Що ж інкримінувалося Остапові Вишні і як було сформовано його справу?

Якщо антивишнівські статті з брудними політичними ярликами друкувалися в періодиці з 1927 р., то ордер на арешт письменника був підпісаний 7 грудня 1933 р. Саме відтоді почався відлік днів печальної «десятирічки», про що свідчить облікова картика ув'язненого (зека) Губенка Павла Михайловича (Остапа Вишні). Доступ для ознайомлення з нею був дуже складним (цей документ зберігався в Ухтинському архіві Міністерства внутрішніх справ Комі АРСР, дозвіл на його копіювання був наданий 1989 року). 7 грудня 1933 р. було заарештовано В. Гжицького, а Остап Вишня ще «гуляв на волі», хоча на вулиці його супроводжували типи в чорних пальтах із піднятими хутряними комірами. Одного дня він навіть отримав телеграму від знайомого егеря із запрошенням приїхати на полювання й зібрався на нього із Григорієм Еліком, але, просидівши півдоби на вокзалі, повернувся додому: через велику хуртовину не ходили поїзди. Уже після арешту з'ясувалося, що телеграма була «липовою»: егер, який запрошував на полювання, ні сном ні духом про той таємничий виклик не знав.

25 грудня 1933 р. за особистим розпорядженням голови ДПУ УРСР Балицького було ухвалено постанову, в якій стверджувалося, що «перебування письменника на волі – небезпечне» і що необхідно вжити запобіжних заходів – «стримання під вартою». У цій же постанові, якою відкривається справа № 737, що зберігалася в Комітеті державної безпеки Української РСР (тепер у Центральному державному архіві громадських організацій України. – С. Г.), письменникові інкримінуються такі злочини: «Остап Вишня звинувачується у злочинах по ст. 54-ІІ К[арного] к[одексу] УРСР, які знайшли прояв у тому, що він належить до української контрреволюційної організації, що прагнула повалити Радянську владу збройним шляхом...»

26 грудня між сьомою й восьмою годинами вечора у квартирі Остапа Вишні з'явився співробітник ДПУ Шерстов з ордером. У присутності двірника Я. М. Питимка й Варвари Олексіївни було проведено обшук. Письменника заарештували.

Наступного дня слідчий Бордон під розписку оголосив Остапові Вишні постанову й пояснив, що арешт не є непорозумінням, у що наївно вірив письменник, і висунув звинувачення, що він буцімто належить до терористичної Української військової організації (УВО) і нібито мав особисто вчинити замах на секретаря ЦК КП (б) УП. П. Постишева (В. Гжицький мав «убити» В. Я. Чубара). Незважаючи на категоричний протест заарештованого проти таких безглуздих звинувачень, слідчий уперто домагався свого, удаючись до фізичних і психічних тортур, мотивуючи тим, що це «необхідно для народу і для більшовицької партії». Приголомшений Остап Вишня навіть запропонував свою версію, мовляв, у 1928 р. він лікував виразку шлунка в Німеччині в санаторії біля Берліна, і його можна звинувачувати в тому, що він міг стати зрадником батьківщини чи агентом німецької контррозвідки. Але Бордон домагався свого, бо сценарій планованого нового політичного процесу було, очевидно, узгоджено з вищими ешелонами влади, а тому жодних відступів не передбачалося.

У «Споминах» видатного українського актора-бerezильця Йосипа Йосиповича Гірняка (1895–1989), якому довелося разом із Остапом Вишнєю пити гірку чашу і в Харківському «домзаку» в загальній камері № 47, і на далекому Заполяр'ї в місті Чиб'ю, наведені страшні факти історії самого слідства над письменником: «Кілька днів не могли ми наговоритись про ті цинічні прийоми слідства, якими ГПУ добивало признань вини від своєї жертви».

«Я розповів Вишні, як то слідчий підеунув мені його заяву до Колегії ГПУ, в якій він признавався до приналежності до УВО і т. ін. Остап Вишня, гірко всміхнувшись, сказав, що такі заяви і йому показували – Пилипенка, Ялового і Слісаренка».

А ось «свідчення» самого Остапа Вишні, «здобуті» Бордоном уже випробуваним насильницьким шляхом: «В тій контрреволюційній організації, в якій я брав участь – ділянкою, де я працював, був літературний фронт. На цім фронті й проводив я свою контрреволюційну роботу.

В чому вона полягала? Насамперед, в дискредитації, в обезціненні партійної лінії в радянській літературі, в компромітації пролетарської літератури, в знеціненні російської літератури і взагалі російської культури.

Всякий письменник, що вийшов з лав робочого класу, що починав свою літературну роботу з позицій інтернаціональних, дискредитувався й компрометувався, як художник, як митець, і в письменницьких колах і в широких читацьких масах.

Натомість вихвалялися письменники з явними націоналістичними ознаками і тільки вони вважалися за справжніх художників, за талановитих митців.

Вживалося заходів, щоб літературну молодь, що приходила в літературу із заводів, шахт, колгоспів брати під свій вплив, керувати нею, спрямовуючи її в націоналістичне річище».

«Свідчення», вибиті 21 січня 1934 р., ще страшніші: «Організація провалилась. Це було ясно. Арешт Ялового, самогубство Хвильового і т. д. – все це ознаки, що організації вже нема, що позалишалися поодинокі її члени, які також чекали на викриття й на арешти – треба було довести і членам організації і владі, що, мовляв, хоч організація і провалилась, та все ж таки – ми ще в силі, ми ще маємо і силу і можливість «грюкнути дверима» востаннє, подаючи тим самим надію, що ще не все загинуло. [...]»

Правду казавши, я ходив увесь час тоді в якомусь тумані, байдужий до всього і до всіх, з повсякчасними головними болями, з не зовсім координованими й нормальними вчинками, викликаючи у близьких своїх і в лікарів, що мене лікували, побоювання за мій психічний стан.

Я не вдумувався глибоко в те, що говорилося, я погоджувався з усім і на пропозиції членів організації (Озерський, Досвітній, Ірchan) погодився бути виконавцем замаху на т. П. П. Постишева. Говорилося про те, що П. П. Постишев має невдовзі прийняти (балачка відбувалася в жовтні м-ці) делегацію письменників, і в цей саме час я мав учинити на його замах. Як саме, з чого стріляти, як стріляти — у ці деталі я не вдавався і чи були ці деталі розроблені, я не пам'ятаю. Револьвера в мене ніколи не було, хто мав мені дати револьвера — не пам'ятаю. Взагалі ж, — я кажу, — в той час ота сама психічна депресія позбавляла мене можливості пригадати зараз усі деталі.

Коли б мені хтось нагадав ті часи, нагадав подробиці тих балачок, міркувань і т. ін., що тоді проводилися, можливо б — я й пригадав би все детальніше.

Із осіб, яких іще називали тоді як об'єктів атентатів нашої організації, вказувалося на В. Я. Чубаря й на В. А. Балицького. Смутно пригадую, що на В. Я. Чубаря мав заподіяти замах Гжицький, а на В. А. Балицького — не знаю хто. Місцем для цих атентатів було обрано майдан ім. Дзержинського під час святкування Жовтневої Революції».

Під протоколом останнього допиту, записаного, на противагу попереднім, російською мовою, стоїть підпис Остапа Вишні, що «записано правильно», з його слів, але що ж це за зізнання і в якому стані був тоді арештований?

«Вопрос. Признаете ли Вы себя виновным в предъявленном Вам обвинении?

Ответ. Да, признаю. Я являюсь членом к[онтр]-р[еволюционной] подпольной националистической организации. В беседах между собой члены организации называли ее «Объединенным Национальным Блоком». Точно названия организации не знаю.

Вопрос. Какие цели ставила перед собой Ваша организация?

Ответ. Целью организации было свержение Советской Власти на Украине и установление Демократической Республики.

Вопрос. Какая работа проводилась организацией в последние месяцы?

Ответ. После майских арестов, после ареста Ялового и самоубийства Хвилиного в организации начались разговоры о необходимости применения индивидуального террора в отношении П. П. Постишева, Балицкого и Чубаря, которых считали виновниками разгрома организации. [...] Со мной говорили о том, что я, как один из лучших и известных представителей нации, должен пожертвовать собой и взять на себя убийство Постишева.

Был намечен такой план: к т. Постишеву отправится делегация от писателей и в момент приема я в него выстрелю.

Я согласился.

Однако начались новые аресты, прием у т. Постишева делегации не состоялся и намерения своего я не выполнил.

Подробные показания дам дополнительно.

Протокол читал записано правильно с моих слов.

Остап Вишня

Допросил Бордон»

Отже, «слідством» було доведено існування неіснуючої терористичної організації та виявлено одного з її «учасників», якого необхідно було знешкодити. І от справа передається на розгляд судової трійки Колегії ДПУ УРСР із клопотанням про застосування до письменника-«терориста» «вищої міри соціального захисту» (не покарання, а захисту!) – розстрілу. Звинувачувальний висновок затвердив заступник прокурора ДПУ УРСР Крайній: «ГУБЕНКО он-же Остап ВИШНЯ мною допрошен. Подтвердил все свои показания.

Обвинительное заключение подтверждаю. Предлагаю – РАССТРЕЛ. ЗАМ ПРОКУРОРА ГПУ УССР (Крайний)

23.II.34 года».

Від 23 лютого, коли було оформлено звинувачувальний висновок, до 3 березня Остап Вишня сидів у загальній камері, очевидно, не знаючи того, яке очікує на нього покарання. Із подальшого листування з дружиною видно, що вони сподівалися лише на 5 років таборів не сурового режиму, а тому вирок, оголошений 3 березня 1934 р., був для них приголомшивим: «Губенко Павла Михайловича (Остап Вишня) – приговорить к расстрелу с заменой заключением в исправтрудлагерь сроком на десять лет, считая срок с 7/XII.33 г.».

Як розповідала Варвара Олексіївна, із Харкова до Котласа ув'язненого супроводжували у вагоні аж три конвоїри як особливо небезпечного політичного злочинця. А далі був піший етап до столиці Ухтпечлагу міста Чіб'ю. Як свідчить запис у згадуваній обліковій картці Ухтинського архіву Комі Республіки, Остап Вишня «прибыл в лагерь 18.IV.34 [из] Харьковского д[ома] з[аключения]. Наименование лагеря – Ухтпечлаг НКВД». Розташування табору не вказано, але було це ще, очевидно, не місто Чіб'ю, бо відстань між ним і Котласом дорівнювала 600 км. Невідомо, якого числа письменник вирушив у свій перший етап, що, як видно з листів В. О. Маслюченко, викликало цілком природні асоціації з етапом Чернишевського та інших царських катожників, бо у книзі наказів за квітень-травень 1934 р. зазначено лише кількість етапованих по певних числах.

Приблизно вісім місяців (із червня 1934 р. по 1 лютого 1935 р.) Остап Вишня перебував у місті Чіб'ю, де працював у редакції табірної газети «Северный горняк», на якій поряд із силуетами Леніна-Сталіна містилися заклик «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» і попередження «Запрещается выносить за пределы лагеря». Про роботу в редакції цієї газети найкраще розповідають записи табірного щоденника «Чіб'ю» (1934). Його, очевидно, Варварі Олексіївні передав Павло Михайлович у вересні 1935 р. під час їхньої останньої зустрічі в Кедровому Шорі.

Остапові Вишні волею трагічних обставин судилося стати літописцем першої (ювілейної) п'ятирічки Ухтпечлагу. На початку літа 1934 р., коли він опинився в Чіб'ю, очевидно, у начальника Ухтпечлерських таборів Якова Мойсейовича Мороза (справжнє прізвище Іосема), колишнього помічника начальника УСЕВЛОНА, виникла ідея увічнити героїзм освоєння Півночі окремою книжкою. Творчих сил для цього було достатньо. Тільки в таборах міста Чіб'ю перебували, крім Остапа Вишні, узбецький поет і колишній нарком освіти республіки Манон Абдулайович Рамзі та російський поет і журналіст Євгеній Лідін (справжнє прізвище – Баратинський). Книжку, як видно з листування і щоденника Остапа Вишні, було підготовлено і перший її примірник надіслано для ознайомлення в ГУЛАГ, бо вона нібито мала вийти в Москві. Доля надісланого у столицю примірника невідома,

але в Центральному державному архіві Республіки Комі в Сиктивкарі мною було виявлено підготовчі матеріали до цієї книжки, зокрема й рукописи багатьох нари-сів Остапа Вишні.

В Ухтинському краеведчому музеї восени 1989 р. авторові цих рядків довелося бачити документи, які свідчили про те, що в місцевих таборах були випадки людоїдства, навіть торгівлі людським м'ясом. Уночі до «ізолятора для слабосильних», а по суті, уже трупарні, пробиралися карні злочинці і обрізали (із неживих, а може, ще й живих лю-дей!), як сказано в тому трагічному документі, «мягкие части человеческого тела». В ар-хивах збереглися навіть справи про розстріл злочинців-людоїдів. З однією такою спра-вою довелося познайомитися й мені. Бодай такого ніколи не читати!

В отакій атмосфері довелося жити і працювати упродовж десяти років геніальному сміхоторцю України!

До вбивства С. М. Кірова Остап Вишня працював у редакції «Северный горняк» і писав книжку «5 лет борьбы...» Дозволили приїхати на побачення дружині, і Варва-ра Олексіївна «гостювала» в чоловіка весь липень 1934-го, а 5 серпня змушенна була залишити Чіб'ю, бо в Харкові на неї чекали двоє малолітніх дітей – її донька Марія і син Павла Михайловича від першої дружини, яка померла 1933 року, В'ячеслав. По дорозі через Москву В. О. Маслюченко хотіла залишити у відповідних органах заяву про перегляд справи Остапа Вишні. Хворого чоловіка вона просила перевести в табір із менш суровими кліматичними умовами, а також добивалася дозволу на спільне про-живання сім'ї. Ale останнього довелося чекати майже рік.

1 лютого 1935 р. Остапа Вишню було відправлено в найстрашніший етап (це була відплата власть імущих за вбивство Кірова, але не справжнім убивцям, а зне-доленим і безневинним політичним в'язням) – він мав один пройти через зимову тундрі і тайгу відстань від Чіб'ю до віддаленого рудника Єджид-Кирта, що станови-ла 1200 кілометрів. Ale друзі Павла Михайловича вмовили начальника Ухтпеч-лагу Я. М. Мороза дозволити в'язню супроводжувати запряжені конячиною сан-чата з геологічними приладами. Така «хитрість», можливо, і порятувала Остапа Вишню від замерзання чи від розтерзання в тайзі хижими звірами.

Наприкінці травня 1935 р. Варварі Олексіївні пощастило продати рояль та інші речі, і виручених грошей вистачило, щоб рушити на далеку Північ. На початку червня Остап Вишня повідомив, що отримав дозвіл на постійне проживання його сім'ї. Дванадцятирічний син В'ячеслав теж виявив бажання юхати до батька, але бабуся, Марія Адамівна Смірнова, в якої він виховувався, не пустила. I от 1 серпня 1935 р. сім'я нарешті об'єдналася за колючим дротом у селищі над Печорою Кедровий Шор. Ale навіть табірне щастя було невдовзі затъмарене – через півтора місяця начальник III відділу Сімсон відібрав дозвіл на спільне проживання сім'ї, і Остапа Вишню одірва-ли від рідних, посадили на пароплав «Шахтар» і відправили на далекий рудник Єджид-Кирта. Дружина залишилася з тяжко хворою донькою Марією на руках, до-ки не пощастило пароплавом «Соціалізм» добрatisя до Усть-Уси, а потім через Нар'ян-Мар аж до Архангельська. Українці-архангельці допомогли нещасній жінці з дванадцятирічною донькою знайти квартиру, хоч і у віддаленому районі, на Кего-строві. А Павло Михайлович невідомо за що змушений був сидіти в ізоляторі й упро-довж шести місяців бути в підконвойній команді. Його призначили на роботу пла-новиком копальні, і він працював ним упродовж трьох років – аж до останнього свого етапу наприкінці 1938 року.

У вересні 1936 р. було ще одне побачення з дружиною, яка приїжджала до нього з Архангельська, але вже без дочки, котра ходила у школу. Побачення в 1936 р. тривало недовго (близько двох тижнів), бо закінчувалася відпустка. Варвара Олексіївна за пізнилася на роботу в Архангельський театр, і її було звільнено з роботи, але насправді причина звільнення полягала в іншому — актриса була дружиною «ворога народу». А потім, як писав Павло Михайлович, «строгості пайшли». 1937 року побачення не дозволили, стало складніше навіть листуватися. Дружині після звільнення з роботи доводилося їздити по відрядженнях, мати справу з художньою самодіяльністю. Її почали викликати на допити в ОДПУ... У червні 1937 р. Остап Вишні надіслав Варварі Олексіївні телеграму, що їм відмовлено в побаченні, а це означало, що відпalo питання про спільне проживання на поселенні. У липні письменника позбавили на квартал права листування за «повторную попытку нелегально отправить письмо». Це було подвійною трагедією для люблячих людей. Довелося продати в Архангельську навіть друкарську машинку (подарунок канадських українців), щоб хоч якось матеріально підтримати хворого Павла Михайловича.

А далі в родинному листуванні почали творитися якісь непорозуміння: на тривалий період було перервано з'язок через якусь штучну плутанину з адресами. 20 лютого 1938 р. Варвара Олексіївна на свій запит про місце ув'язнення чоловіка отримала від начальника обліково-розподільчого відділу Ухтпечлагу повідомлення про те, що «Губенко Павел Михайлович находится в Ухтпечлаге НКВД. Почтов. адрес: Северная область, Ненецкий округ, Воркута».

Насправді ж ніколи Остап Вишні у Воркуті не був, і це внесло зайву плутанину в листування і додало нових страждань. Майже весь 1938 рік був без листів, хоча Павлові Михайловичу вручали під розписку «бумагу», що його «разыскивают родственники» і щоб він «наладил с ними переписку». Але цього не вдалося зробити, бо листів від родини йому не давали. Дружина з донькою змушені були змінити кілька місць проживання, бо їм, як «членам сім'ї ворога народу», важко їх небезпечно було затримуватися в будь-якому місті чи селищі. З Архангельська вони переїхали до Сасового, а потім до Скопина і, нарешті, до Ранненбурга Рязанської області.

У листопаді 1938 р. Варвара Олексіївна отримала телеграму від ув'язненого товариша Остапа Вишні, колишнього вурка Феді Зубова: «Павел на руднике. Сообщите точный адрес». Щоб якось підтримати чоловіка її накликати біди на сім'ю, дружина вдавалася до всіляких хитрощів: із Ранненбурга вона відправляла посилку до Харкова на адресу своєї тітки Ю. Й. Новикової, а та вже відправляла її на заслання. Це робилося з метою конспірації, щоб і в цьому місті, і в театрі, де Варвара Олексіївна працювала, не дізналися про її ув'язненого чоловіка. Але посилка повернулася через рік із багатьма наліпленими розписками з різних таборів, а на одній із них було написано: «Возврат за ненаходением адресата». Це ж саме сталося і з грошовим переказом, бо, як стало відомо пізніше, Остапа Вишні відправили в Чиб'ю на розстріл...

Щодо останнього етапу Остапа Вишні існує кілька версій, дві з яких заслуговують на ширшу увагу. Одну з них оповідала мені Варвара Олексіївна, очевидно, зі слів чоловіка. Дорогою з копальні Єджид-Кирта в місто Чиб'ю в конвоїра стався напад апендициту, і фельдшер Павло Губенко змушений був опікуватися хворим, якому підставив своє плече, а також його зброяю. Через хворобу конвоїра та погодні умови (на той час настала рання зима) етап з одного ув'язненого прибув до місця свого останнього призначення з великом запізненням, коли хвиля знищення політ'язнів

уже минула. Новий табірний начальник (Я. М. Мороза на той час було репресовано і, здається, розстріляно) тільки і зміг вигукнути зі здивуванням: «И это враг народа?!» Можливо, це й вирішило подальшу долю письменника – його помістили для лікування в медичний ізолятор «табору для слабосильних» Ветлюсян (околиця міста Чиб'ю), і протягом останніх п'яти років він працював фельдшером, хоча майже втратив на цей період з'язок із сім'єю.

Друга розповідь належить харківському товарищеві Остапа Вишні і другові по нещастю Володимиру Гжицькому, який широко переповів у романі «Ніч і день» епізод останньої зустрічі, а радше прощання на копальні Єджид-Кирта. Це було пізньої осені 1938 р. Якось стривожений Павло Михайлович покликав до себе Гжицького і попросив допомогти зібратися в етап – на нього на річці Печорі як на особливо небезпечної політичного «злочинця» чекав човен із трьома конвоїрами. Його мали доставити в Чиб'ю, а для чого – було зрозуміло і без пояснень – для розстрілу, адже тоді «ворогами народу» оголошувалися навіть ті, хто мав безпосередній стосунок до репресій невинних людей. На прощання Остап Вишня просив передати в Україну, що він ні в чому не винний... На третій день човен зупинився в Кедровому Шорі, де Остап Вишня у вересні 1935 р. розпрощався з родиною. Далі рухатися Печорою було неможливо, бо несподівано пішла шуга і до льодоставу про подальше етапування зека Голубенка (таке прізвище дав своєму герою В. Гжицький) Павла Михайловича й мови не могло бути. Етап затримався в дорозі на добрих два місяці і прибув, очевидно, пішки по льоду з великим запізненням. Дорогою з конвоїром і могла трапитися ота пригода, про яку зі слів Павла Михайловича розповідала Варвара Олексіївна. На той час був заарештований навіть нарком внутрішніх справ Єжов, і чиб'юському табірному начальству було не до зека, хай навіть й оголошеного особливо небезпечним політичним злочинцем.

В обліковій картці, що зберігається в Ухтинському архіві МВС Республіки Комі, мені пощастило уточнити дати пересування зека Губенка Павла Михайловича (Остапа Вишні) територією Ухтпечлагу. На жаль, не всюди поставлено роки, а лише числа й місяці, та все ж таки цей документ свідчить про десятилітні мандри по відділеннях, «командировках» (так називалися певні копальні, що містилися за межами табірних зон). Незважаючи на те, що всі записи пощастило розшифрувати та точно визначити всі дати, цей документ заслуговує, щоб його навести повністю (у квадратних дужках подаються їмовірні роки).

Отделения командировок, роты

	Прибыл	Убыл
1. Печора 1-ое отд.	5/X [35]	30/X 36
2. 1-ое отд.		16/X [37]
3. ГТ 1 отд. Печерлаг	31/XII 37	21.2.38
4. Печерлаг	21.2.38	
5. отд. л[ечебный] п[ункт] № 1		27/XII.38
6. уп[равление] о[тдельного]	1.01.39	16.7.39
л[ечебного] п[ункта] №1 ОЛП 13		
7. О[тдельный] л[агерный] п[ункт] №13	15.7.39	

Убыл из лагеря Воркутпечлаг

11/VII 38.

Дата и основания ч/п ОЛП от № 7 18.X.39.

Прибыл 9.9.41 г.

Генроверку 1940 прошел.

Ухтоижемское отде[ление] НКВД, ОЛП № 7.

Генроверка 1940. 17

Убыл во внутреннюю тюрьму НКВД СССР г. Москвы 29/IV-43.

Останній даті передували події, які досі залишаються таємницею, як і дата відправки ув'язненого до Москви (з листів письменника видно, що з Ухтіжемлагом, де перебував у 1943 р., Остап Вишня розпрощався лише у вересні чи на початку жовтня того року).

Хто перший порушив клопотання про звільнення Остапа Вишні? Про це, напевно, точно не знав ні сам Павло Михайлович, ні його родина. М. Бажан на запитання Варвари Олексіївни, кому належить ця чудова ініціатива, назвав ім'я Олександра Довженка. Проте, як згадував Ю. Смолич та інші мемуаристи, звільнення письменника добивалися ще кілька осіб, насамперед і тодішній голова Спілки радянських письменників України М. Рильський, і Ю. Яновський, і все те коло літераторів, яке в 1943 р. було близьким до М. С. Хрущова й умовило його порушити клопотання перед Сталіним про звільнення українських письменників. Із них першим і єдиним до смерті «вождя народів» вийшов на волю Остап Вишня.

Сергій Гальченко

Кам'янець-Подільський період творчості Павла Грунського

(листопад 1919 – лютий 1920)

Фейлетон

Демократичні реформи Денікіна

(Матеріалом для конституції бути не може)

Поділити землю між селянами — справа не маленька.

Треба все передбачити, зважити, обґрунтувати, придивитися до місцевих особливостей, ґрунту, вдачі населення і т. ін., і т. ін.

І земельні комітети, і земельні управи, і селянські з'їзди, інструктори, пояснення, циркуляри...

Департамент земельної реформи з комісіями, фахівцями.

Взагалі — велика справа.

Це у нас!

У Денікіна справа далеко простіша!

Приїжджає до села загін.

— Зібрать сход!

Зібрали.

— Хто хоче землі — вперед!

Дехто виходить. Більшість землі не хоче — не ворушиться!

Але... (отут-то виявляється знання селянської думки) командир загону наперед знає, хто землі хоче.

Має такий список...

І все безземельні або малоземельні.

Викликає. Виходять.

Ділять...

Одному — двадцять п'ять, другому — п'ятдесят, а іншому — й до ста буває.

Буває іноді, що шомпол ламається, тоді беруть новий...

Хто більше добивався, тому більше й дають.

Біднішим — менше.

Зміст

I сміявся, і плакав з любові.....	5	Вишневі усмішки кримські	130
Кам'янець-Подільський		Крим	130
період творчості		Море	135
Павла Грунського	15	Гори	138
Демократичні реформи		Ялта	141
Денікіна	15	Туристи	144
Допекло	20	Природа ї люди	146
Ганьба!	21	Бережком!.. Бережком!	148
Антанта	31	«Діва» ї «монах»	153
Сон	50	Кримська ніч	155
«Запорожець за Дунаєм»	56	Кримський місяць	158
Історія	57	Перші кроки	160
Театр Садовського	59	І там таке саме	163
Від рецензента	64	Тіпун вам на язик!	164
Горенько	66	Вольовий спосіб	166
Моя автобіографія	82	«Конфуз»	169
Вишневі усмішки	94	Українізація	170
Чудака, тй-богу!	94	Усмішки літературні	174
За дітей	95	Письменники	174
Вишневі усмішки сільські	97	«Плут»	178
Подорожні враження	97	«Понеділок»	185
«Головполітосвіта»	100	Лицем до села	190
«Жінвідділ»	103	Ярмарок	190
«Ох і лікували нас...»	106	«Гіпно-баба»	211
Як ми колись учились	110	Село загадує	213
Мед	113	«Так ми ж народ тъомний»	216
Як я рибу ловив	114	Мисливство	219
Вишневі усмішки київські	117	Якість продукції	221
Чий Шевченко?	117	«Чукрен»	223
Київ	119	«Чухрайнці»	225
Aга, будеш?!	124	Вишневі усмішки закордонні	230
Охорона материнства		Передмова	230
ї дитинства	126	Поїхали	230
Земля – Місяць – Марс	128	Приїхали	234
		Ну ї народ!	241
		Не життя, а радість несподівана.	246

«Зе».....	250	Відкриття охоти.....	304
«Pour les dames».....	253	Заєць.....	308
Короп по-німецькому.....	257	Бекас	311
Берлінські музеї.....	260	Ведмідь	318
Як із Харкова зробити Берлін ..	264	Вовк.....	323
Як переїхати митницю.....	270	«Ружжо».....	329
Зенітка	275	Вальдшнеп.....	338
Зенітка.....	275	Дика коза.....	342
«Бліцкриг»	278	Дикий кабан, або Вепр	348
Весна-красна	281	Екіпіровка мисливця	355
Якби моя бабуся ветали.....	281	Дика гуска	360
Дозвольте помилитись!	284	Короп	367
Ділів прогноз.....	288	Сом	370
Дер Галушка.....	291	Брехологія.....	377
Мисливські усмішки	296	Великі ростіть	380
Як варити і їсти суп із дикої качки	296	Панська ялинка	384
Лисиця.....	299	Отак і пишу.....	388
		Примітки	402